

Strategie adaptacyjne młodzieży z pogranicza – komunikat z badań pokoleniowych

Streszczenie: Prowadzone rozważania osadzone są w pedagogice młodzieży, teorii adaptacji społecznej Roberta Mertona oraz koncepcji pedagogiki międzykulturowej i koncepcji „międzykulturowej tożsamości” Jerzego Nikitorowicza. Artykuł przedstawia strategie przystosowania się młodych mieszkańców pogranicza polsko-czeskiego do warunków szkolnych i wymagań życia społecznego. Wyniki przeprowadzonych, w odstępie 13 lat, badań ukośnych młodzieży szkół średnich wskazały na dwie dominujące strategie: konformizm i innowacyjność, ujawniły niewielki spadek średniej wartości konformizmu (3%) oraz znaczny wzrost średniej wartości innowacyjności (zmiana 22%). W ich kontekście wskazano na cechy socjalizacji do permanentnej zmiany przebiegającej w warunkach pogranicza polsko-czeskiego: dynamiczność, dwukierunkowość, funkcjonowanie/bycie „pomiędzy”, wzorzec kulturowy. Na tle uzyskanych wyników można stwierdzić, że socjalizacja i wychowanie młodzieży z pogranicza przebiega wedle zasady kontinuum, tj. rozwoju zgodnego z naturalnym procesem ewolucji, ciągle zachodzącym i nieustającym procesem stopniowych zmian, wskutek czego kolejne pokolenia przetrwały w tym środowisku. Empirycznie wyznaczone strategie adaptacyjne młodzieży pokazują, jak młodzi ludzie radzą sobie w złożonej rzeczywistości i jak mogą włączyć się w nurt życia społecznego.

Słowa kluczowe: młodzież, pogranicze, strategie przystosowania, dynamika, dwukierunkowość, „pomiędzy”, wzorzec kulturowy, zasada kontinuum

Wprowadzenie

W kontekście badań pokoleniowych młodzieży zwracam uwagę na strategie przystosowania się młodych mieszkańców pogranicza polsko-czeskiego do warunków szkolnych i wymagań życia społecznego.

W świecie ryzyka i dużych możliwości młodzi ludzie mają trudności w realizacji zadań rozwojowych, w osiągnięciu sukcesu, w integracji tożsamości, w adaptacji i funkcjonowaniu społecznym. Zwrócenie uwagi na ich strategie przystosowania uznają za ważne z poznawczego punktu widzenia (ocena kondycji młodzieży, diagnoza środowiska szkolnego, środowiska życia) i pożyteczne z punktu widzenia praktyki społecznej (korzystanie z kapitału i potencjału młodych ludzi przez społeczeństwo). Empirycznie wyznaczone strategie adaptacyjne młodzieży pokażą, jak młodzi ludzie radzą sobie w złożonej rzeczywistości i jak mogą włączyć się w nurt życia społecznego.

Założenia teoretyczne i metodologia badań własnych

W literaturze przedmiotu strategie ujmowane są jako sposoby uzyskiwania celów (Janowski, 1989, s. 160). W odniesieniu do szkoły to zabiegi zmierzające do tego, by uczniowie zaakceptowali wzorce przez nią lansowane. Wśród typologii strategii uczniowskich odnaleźć można przywoływane przez Andrzeja Janowskiego (1989) typy Jacksona, Holta (oporu, konformizmu, innowacyjności); strategie oporu uczniowskiego Ewy Bilińskiej-Suchanek (2003); uczniowskie strategie innowacji i konformizm gimnazjalistów, odmitologizujące rzeczywistość szkolną (Przyborowska i Murawska, 2017; Murawska, 2022).

Strategię pojmuję jako indywidualny styl przystosowania, zachowań jednostkowych ujawnianych w obrębie określonej kultury i struktury społecznej.

Kategoria pogranicza służy do wyjaśnienia i ukazania kontekstu społeczno-kulturowego strategii adaptacyjnych młodzieży, tj. uniwersalizm, dynamizm pogranicza, efekt pogranicza (Gołdyka, 2016, ss. 15–30), „człowiek pogranicza” (pedagogika międzykulturowa J. Nikitorowicz).

W opracowaniu tym koncentruję się na szkole, która jest ważną instytucją w procesie socjalizacji wtórnej (kolektywizacja)¹, przygotowuje do podjęcia i pełnienia określonych ról w społeczeństwie.

Prezentowane rozważania sytuują się w kontekście badań grupy młodzieży². Osadzone są: w pedagogice młodzieży – młdzież jako przedmiot ba-

¹ Odwołuję się tu za Zbigniewem Kwiecińskim (1995, ss. 13–20) do całościowego ujęcia edukacji obejmującego dziesięć procesów, wśród nich socjalizację wtórną (kolektywizacja) oraz socjalizację pierwotną (uspołecznienie pierwotne).

² Młode pokolenie charakteryzuje się na podstawie wieku, cech specyficznych (społeczna psychologia rozwojowa m.in. Oleszkowicz i Senejko, 2017), w perspektywie antropologicznej, kulturowej (Fatyga, 2005).

dań i podmiot prospektywnych zmian (Cybal-Michalska, 2019, ss. 383–390); w klasycznej teorii adaptacji społecznej Roberta Mertona (Merton, 1982; Kowalik, 1998, ss. 13–15), który twierdzi, że jednostki lub grupy wciąż przystosowują się do nowych warunków społeczno-kulturowych, a wśród sposobów owego przystosowania wyróżnia: konformizm, innowacyjność, rytualizm, wycofywanie się, buntowniczość (Merton, 1982, ss. 198–203). Pojęcie przystosowania (adaptacji) obecne jest w koncepcjach zmian społecznych (Radziejewicz-Winnicki, 2008).

Istotna w prowadzonych rozważaniach jest rekonstrukcja koncepcji pedagogiki międzykulturowej i koncepcji „międzykulturowej tożsamości” Jerzego Nikitorowicza. Punktem odniesienia dla kształtowania „międzykulturowej tożsamości” czyni Nikitorowicz „etnocentryzm świata zakorzenienia” (Nikitorowicz, 2011, s. 9), na plan pierwszy wysuwający „zakorzenienie w świecie oswojonym, afirmację kultury rodzimej” (Nikitorowicz, 2003, s. 59). Autor ten stwierdza, że: „promowanie własnej kultury..., podkreślanie jej walorów..., jest nieuniknionym i podstawowym krokiem w procesie stawania się tożsamościowego”; pozytywnie ocenia postawę „człowieka pogranicza”, ukazując wzorce tej pożądanej postawy otwartości (Nikitorowicz, 2003, s. 60).

Celem podjętych badań jest poznanie strategii przystosowania młodzieży. Poszukiwano odpowiedzi na pytanie:

Jakie strategie przystosowania wobec szkoły i wymagań życia społecznego na pograniczu polsko-czeskim stosuje młodzież, w tym samym wieku, pochodząca z różnych kohort demograficznych, badana w dwóch różnych momentach czasowych – w latach 2003/2004 oraz 2016/2017?

Wybór pogranicza (tj. południowa część pogranicza polsko-czeskiego) jako pola badawczego dla tak postawionego problemu motywowany jest dotychczasowymi doświadczeniami badawczymi autorki. Prowadzą one do konstatacji o silnym zakorzenieniu mieszkańców w tradycji, ich aktywności, elastyczności, gotowości i zdolności do przekształceń i zmian siebie, i otaczającego świata. Literatura dotycząca pogranicza polsko-czeskiego jest bogata, ze względu na ograniczenia objętości tego tekstu odsyłam do publikacji w tym zakresie (m.in. prace z serii „Edukacja Międzykulturowa” ukazujące się od 1992 roku; Śliż i Szczepański, 2016, ss. 47–59; Róg, 2013).

Szkicowy charakter rozważań usprawiedliwia wybiórczość. W opracowaniu tym przedstawiam wyłącznie wyniki badań ilościowych. Korzystam z materiału empirycznego uzyskanego podczas realizacji w latach 2003/2004

oraz 2016/2017 projektu badawczego dotyczącego zadań rozwojowych młodzieży i społecznych warunków edukacji³. Odwołania do zadań rozwojowych w kontekście badań strategii przystosowania się są zasadne. Efektywne realizowanie zadań rozwojowych adekwatnych do wieku jednostek, kultury, społeczeństwa, okresu historycznego jest miarą pozytywnej adaptacji (Masten i Obradović, 2006, ss. 13–278). Warunkują ją obok cech osobowych określone warunki społeczne, kulturowe, przyrodnicze związane z miejscem życia oraz edukacją (zob. badania społecznych warunków edukacji Szczurek-Boruta, 2007; 2019).

Za podstawę analiz przyjęto ustosunkowanie się badanych do stwierdzeń zawartych w kwestionariuszu ankiety. Badani oceniali twierdzenie: prawda, nie wiem, fałsz w skali 3–1. Każda ze strategii (opartych na teorii przystosowania społecznego Mertona) była reprezentowana przez kilka stwierdzeń. W celu określenia przyporządkowania poszczególnych twierdzeń strategiom (konformizm, innowacyjność, rytualizm, wycofywanie się, buntowniczość) zastosowano jedną z metod tzw. klasyfikacji statystycznej (metodę taksonomiczną) – analizę skupień. Pozwoliła ona na grupowanie stwierdzeń we względnie jednorodne klasy strategii przystosowania.

Zastosowano strategię badań sekwencyjnych, w jej obrębie badania ukosne. Badania przeprowadzono w odstępie 13 lat wśród młodzieży mieszkającej w południowej części pogranicza polsko-czeskiego. Badana grupa w dwóch okresach pomiarowych spełniała kryteria próby reprezentatywnej (Szczurek-Boruta, 2019, s. 29). Zbadano osoby zaliczane do pokolenia Y (urodzone w roku 1985) oraz osoby określane mianem pokolenia Z (urodzone w 1998 roku) (zob. charakterystyka generacji: Fazlagić, 2008; Sarlińska, 2022). Dobór próby badanej był celowo-losowy. Elementy celowe to: wiek uczniów – 18 lat; miejsce zamieszkania – południowa część pogranicza polsko-czeskiego, województwo śląskie, powiat cieszyński; typ szkoły – szkoły średnie.

³ Materiał empiryczny, na który powołuję się w tym artykule, jest oryginalny i nie był w takim układzie teoretycznym i problemowych przedstawiany. W ramach autorskiego projektu badawczego o charakterze teoretyczno-empirycznym przeprowadziłam, w odstępie 13 lat, porównawcze badania pedagogiczne dwóch kohort demograficznych młodzieży mieszkającej w polskiej części pogranicza polsko-czeskiego. Do wyników badań jakościowych w tym tekście się nie odnoszę. Badania ilościowe przeprowadzono przy użyciu autorskiego narzędzia – Kwestionariusza zadań rozwojowych i społecznych warunków edukacji. Opis metodologii badań prezentuję w dwóch monografiach autorskich (Szczurek-Boruta, 2007, 2019).

Zgromadzony materiał badawczy poddany został weryfikacji z wykorzystaniem metod ilościowego (analiza skupień oraz statystyki opisowe) i jakościowego opisu badań (Ferguson i Takane, 2004).

Opis metodologii badań przedstawiono w opracowaniach (Szczurek-Boruta, 2007; 2019).

Wyniki badań i dyskusja

Pośród pięciu wyróżnionych przez Mertona strategii stwierdzenia odnoszące się do strategii konformizmu i innowacyjności osiągnęły najwyższe średnie w obu populacjach badanych, zatem są najliczniej reprezentowane przez młodzież.

Analiza danych wykazała występowanie podobieństw w strukturach skupieniowych badanych strategii, zarówno co do liczby skupień oraz ich wewnętrznej struktury, jak i siły związku pomiędzy poszczególnymi stwierdzeniami w odniesieniu do pokoleń Y i Z.

Na podstawie wyników badań odnoszących się do strategii konformizmu⁴ można wnioskować, że uczniowie wierzą w sensowność działań szkoły, akceptują cele, metody jej działania, środki prowadzące do celu, jak i zasady w niej panujące, zapewne ze względu na powszechny wzór kulturowy awansu poprzez edukację i zdobycia wykształcenia, perspektywę przyświecającą ucześnieństwu do szkoły, a także szacunek do szkolnych zasad (Gromkowska-Melosik, 2015).

Warto zauważyć, że skłonność do konformizmu jest tym większa, im niższą pozycję człowiek zajmuje w hierarchii. Młodzież ma niską pozycję

⁴ Zastosowana metoda analizy skupień, w której każdy obiekt reprezentuje swoje własne skupienie, a odległości między tymi obiektami definiuje się przy pomocy wybranej miary odległości, ujawnia, że w obrazie konformizmu (biorąc pod uwagę bliskość i wzajemne związki pomiędzy zachowaniami tożsamościowymi składającymi się na tę strategię przystosowania) wyraźnie zaznaczają się dwie substruktury. W jednej występują obok siebie takie zachowania jak: „Wypełnianie obowiązków szkolnych jest dla mnie ważnym aspektem życia szkolnego” (A31); „Zależy mi na dobrych wynikach w nauce” (A14); „Przygotowanie do przyszłego zawodu jest ważnym celem moich działań” (A4); „Unikam sytuacji, w których mogę narazić się swoim nauczycielom” (A25); „Sądzę, że wiedza zdobyta w szkole okaże się przydatna w przyszłości” (B4); w drugiej substrukturze trzon stanowią: „Zasady panujące w mojej szkole są jasne i uzasadnione” (B7); „Pracuję nad ułożeniem swoich stosunków z nauczycielami w szkole” (A13). W dalszej odległości od skupienia tych dwóch grup znalazło się zachowanie „Zawsze umiem się dostosować do okoliczności wybierając którąś z »moich twarzy«” (A45).

i musi zapracować na uznanie. Konformistyczne wzory zachowań przynosiły i przynoszą w badanym środowisku pogranicza dobre efekty i zapewniają sukces. Już w przeszłości wykształceniu zdobytemu w szkole przypisywano ogromne znaczenie. Rdzeń polskich elit stanowiły bogate rodziny chłopskie oraz wywodzący się z nich potomkowie, którzy zdobywszy wykształcenie, osiedlali się w miastach (Spyra, 2012, s. 203). Wyniki egzaminu dojrzałości wśród miejscowych maturzystów od lat są na wysokim poziomie – 90–98% (*Są wyniki...*, 2022), w roku 2023 – zdawalność na poziomie 94,59% (*Matu-rzyści...*, 2023).

W kontekście uzyskanych wyników warto przyjrzeć się dynamice zmian. W odstępnie 13 lat odnotowano niewielki spadek średniej wartości konformizmu (\bar{x} = 2,47 w roku 2003/2004; \bar{x} = 2,40 w roku 2016/2017, zmiana 3%). W obu kohortach zauważyć można znaczny wzrost średniej wartości innowacyjności⁵ (\bar{x} = 1,85 w roku 2003/2004; \bar{x} = 2,26 w roku 2016/2017, zmiana 22%).

Szkoły efektywnie łączą tradycję z nowoczesnością. Uczniowie wyszukują i rozwiązują problemy, mają wpływ na to, co dzieje się na lekcjach, w klasie, szkole. Mają poczucie autonomii, samodzielności, świadomie kształtują swoją tożsamość. Nauczyciele respektują ich podmiotowość i przyznają im aktywny udział w procesie nauczania-uczenia się. Młodzi ludzie w różnym stopniu, z różnym zaangażowaniem zmieniają szkołę i demonstrują swoją niezależność, o czym świadczy odnotowany w odstępnie 13 lat wzrost innowacyjności badanej młodzieży (kwestia ta wymaga pogłębionej analizy i powinna stać się przedmiotem odrębnych studiów).

Ujawnione w badaniach dwie dominujące strategie: konformizm i innowacyjność korespondują z socjologicznym ujęciem orientacji na podporządkowanie i orientacji podmiotowej Marka Ziółkowskiego (1989, ss. 134–135),

⁵ Wyniki przeprowadzonej analizy skupień ujawniają, że w obrazie innowacji jedną substrukturę, która się rozbudowuje. Występują obok siebie takie zachowania jak: „Podejmuję samodzielne próby wyszukiwania i rozwiązywania problemów na lekcjach” (B31); „Sądzę, że mam duży udział w podejmowaniu decyzji o tym co dzieje się w klasie, szkole” (B12). Do niej dochodzą kolejno zmienna „Mam przyzwolenie nauczycieli na wierność własnym ideologiom” (B40); „Mam swobodę w wyrażaniu swego stanowiska na lekcji” (B33); „Uczniowi w mojej szkole przyznaje się duży zakres swobody” (B9); „Wydaje mi się, że osiągnąłem już właściwy dla mojego wieku stopień niezależności od rodziców” (A17); „Nie chcę nikogo naśladować w sposobie ubierania się, spędzania czasu wolnego itp.” (A36); „W sytuacjach wyboru nie zawsze kieruję się wartościami dla mnie ważnymi” (A15).

wskazują, iż badani ulegają zewnętrznym autorytetom, odwołując się do zakorzenienia w dziedzictwie kulturowym. W zamian przyznaje się im prymat do swobodnej aktywności, jako równoprawnym partnerom, co zapewne jest kluczem do porozumienia pomiędzy grupami młodzieży i nauczycieli.

Rezultaty prezentowanych badań młodzieży wskazują, że dwie strategie konformizm (pasywna) i innowacyjność (kreatywna) niezmiennie zapewniały i zapewniają sukces przedstawicielom dwóch pokoleń Y i Z. Badani należą do grupy pokoleniowej młodzieży, tj. uczniów szkół średnich. Przechodzą podobny trening. Można mówić o podobnej jakości ofert rozwojowych i edukacyjnych oraz sposobów ich wykorzystania w badanych kohortach. Młodzi ludzie podlegają tej samej uniwersalnej logice rozwoju (powtarzalność wzorca rozwoju) (Bee, 2004).

W wyjaśnieniu uzyskanych wyników badań przydatna jest rekonstrukcja pedagogicznych podstaw myślenia Nikitorowicza, który zauważa, że konformizm jest konsekwencją etnocentryzmu świata zakorzenienia, „uczenia się kultury przez »nasiąkanie« nią, bez jej oceny i wartościowania” (Nikitorowicz, 2003, ss. 59–60). Autor ten podnosi wartość etnosu jako podstawy kształtowania się tożsamości wielokulturowej i cel edukacji międzykulturowej (2003, ss. 35–54). Jego istnienia i znaczenia dowodzą wyniki badań społecznych warunków edukacji (Szczurek-Boruta, 2007; 2019).

Nikitorowicz akcentuje podmiotową sprawczość tożsamości, tj. „twórczy wysiłek podmiotu łagodzący napięcia i sprzeczności pomiędzy elementami stałymi, odziedziczonymi, wynikającymi z zakotwiczenia społecznego (...), a elementami zmiennymi, nabywanymi, wynikającymi z interakcji i doświadczeń uczestnictwa w kulturze i strukturach społecznych, przyswajanych i uznawanych norm, wartości i zachowań” (Nikitorowicz, 2005, s. 20; 2006, s. 311). W kontekście jego koncepcji trzeba uznać, że konsekwencje konformizmu i innowacyjności są wpisane w indywidualną i społeczną biografię, i doświadczenia człowieka pogranicza.

Zasadnicza oś prezentowanych rozważań zasadza się na tym, że relacji między konformizmem i innowacyjnością, zakorzenieniem w tradycji i otwarciem na zmiany nie można jednoznacznie osądzić. Życie ludzi dzieje się, toczy się, odbywa się, przebiega „pomiędzy”.

Wyniki uzyskanych badań wskazują z jednej strony – na efektywne zastosowanie się do warunków panujących w szkole i w zbiorowości, z drugiej – na włączanie się młodych ludzi w życie szkoły, a w przyszłości być może na kreatywne włączanie się ich w życie społeczności lokalnej. Socjalizacja na pograniczu (w szerokim znaczeniu pierwotna i wtórna) jest odniesieniem

do konkretnych warunków (naturalnych, społecznych, kulturowych), daje impulsy do zmian („nieuchronnych procesów, dzięki którym społeczeństwo przechodzi na kolejny szczebel rozwoju”; Radziewicz-Winnicki, 2004, s. 30), które są w interesie jednostki czy grupy, np. by być otwartym.

W kontekście uzyskanych wyników wskazać można na cechy socjalizacji do permanentnej zmiany przebiegającej w warunkach pogranicza polsko-czeskiego, a mianowicie: dynamiczność, dwukierunkowość, funkcjonowanie/bycie „pomiędzy”, wzorzec kulturowy.

Dynamiczność przejawia się w niemożności osiągnięcia pełnej równowagi między konformizmem i innowacyjnością, między zakorzenieniem w tradycji i otwartością na zmiany; oznacza ruchliwość (zmierzącą do wywoływania zmian rozwojowych w jednostce), prawidłowość odzwierciedlającą się w sukcesywnym wyzwaniu wszystkich potencjalnych możliwości jednostki.

Dwukierunkowość to współzależność dwóch metod działania: adaptacji (dostosowywania się do świata) i tworzenia (przetwarzania świata według nieznanego nam dotychczas wzoru) (wyjaśnienie dostarcza koncepcja drugiego nurtu adaptacji Kazimierza Obuchowskiego).

Ujawnione w badaniach pokoleniowych strategie młodzieży pasywna i kreatywna wskazują na to, że młodzież jest gdzieś w tym wszystkim „pomiędzy”. Między konformizmem i innowacyjnością znajduje się cały wachlarz zachowań, które mogą zawierać elementy zarówno z jednego, jak i z drugiego bieguna. Sytuacja „między” właściwa jest doświadczaniu świata przez „człowieka pogranicza” i kształtowania wielowymiarowej, międzykulturowej tożsamości. W wielowymiarowej i wielowarstwowej sytuacji pogranicza – jak pisze Marek Rembierz – coś może bowiem być „zarazem”, „jednocześnie” i „równocześnie” (Rembierz, 2020, s. 22).

Norma podporządkowania pełniła i pełni na badanym pograniczu funkcję adaptacyjną. Zawiała historia, częsta zmiana granic i przynależności, obecność przedstawicieli różnych narodowości, wyznań, religii – ludzi walczących o wpływy, rywalizujących, ale i współpracujących ze sobą po to, by przeżyć, przetrwać, zapewnić byt i przetrwanie swoim dzieciom, przyczyniły się do wykształcenia wzorów zachowań konformistycznych, zapewne przekazywanych z pokolenia na pokolenie.

W warunkach pogranicza, w sytuacji ciągłej niepewności, można być i konformistą, i innowatorem. Podporządkowanie się grupowym normom pozwala zaspokoić jedną z podstawowych potrzeb człowieka – potrzebę przynależności. Potrzeba autonomii wyraża się w postawie innowacyjnej i kształtowaniu tożsamości otwartej. Konformizm jest potrzebny, żeby

społeczeństwo działało, współpracowało, jest on kształtowany od narodzin w rodzinie, szkole, społeczności. Innowacja konieczna jest do zmiany, postępu, konkurencyjności. W społeczno-kulturową rzeczywistość pogranicza wpisany jest właśnie taki kulturowy wzór, dostarczający wiedzy o tym, jak się powinno zachowywać, jak myśleć, jak reagować⁶. Jednostkowe zachowania, działania ukierunkowane są na różne cele, niekoniecznie od razu na doprowadzenie do zauważalnej zmiany. Czasem są to zachowania konformistyczne, gdyż właśnie one w dalszej perspektywie umożliwią jednostce realizację jej celów. Realizacja własnych celów wymaga stosowania różnych strategii działania.

Dominujące strategie adaptacyjne młodzieży są też efektem działań pedagogicznych, w których dostrzec można dwukierunkowość (przesocjalizowane ideały, praktyki i swoboda); dwubiegunowość (adaptacja i emancypacja)⁷.

Sprawczość, otwartość i podmiotowość są wymiarami, które dostrzegają i doceniają także nauczyciele szkół zlokalizowanych na pograniczu polsko-czeskim wskazywały na to już wyniki badań prowadzonych w latach 90. XX wieku (Szczurek-Boruta, 1999, ss. 153–165). Istnieją empiryczne dowody na to, że strategie uczniów podobne są do strategii nauczycieli: racjonalność adaptacyjna, emancypacyjna (wyniki badań prowadzonych w latach 2014–2016) (Szczurek-Boruta, 2017, ss. 19–76) oraz na to, że w specyficznych warunkach pogranicza wykształciła się u mieszkańców elastyczność, zdolność do łagodzenia napięć i sprzeczności np. pomiędzy elementami stałymi, odziedziczonymi, a elementami zmiennymi. Pogranicze ze względu na swój charakter jest źródłem, stymulatorem wyuczenia dyspozycji *resilience* u swoich mieszkańców (szerzej na ten temat wypowiadam się w tekście: Szczurek-Boruta, 2021, ss. 488–505).

Empirycznie wyznaczone strategie przystosowania młodzieży z pogranicza to efekty działania dwóch głównych mechanizmów społecznego kształtowania zachowań jednostki w sytuacji konfrontacji ze zmianą. Pierwszy polega

⁶ Kategoria wzoru kulturowego w literaturze przedmiotu sięga Ruth Benedict (rozdz. VIII Jednostka i wzór kultury 1966). Kulturowe konteksty dzieciństwa, młodości, standardów kulturowych analizują m.in. Koźyczkowska i Młynarczuk-Sokołowska, 2018; Misiejuk, 2021.

⁷ Antynomie rzeczywistości edukacyjnej stanowią od lat przedmiot badań i zainteresowań pedagogów, m.in. Hejnicka-Bezwińska, 2003; Śliwowski, 2007, ss. 25–76; Szczurek-Boruta, 2007, ss. 344–351). Dwoistość działań edukacyjnych eksponuje w swojej koncepcji także Nikitorowicz, wskazując na „dwie główne funkcje: socjalizacyjną i enkulturacyjną oraz wyzwalającą z socjalizacji i enkulturacyjnej” (Nikitorowicz, 2019, s. 11).

na wywieraniu wpływu społecznego na jednostkę poprzez kreowanie określonych warunków społeczno-kulturowych, w których jednostka dostrzeże zmianę i odpowie na nią. Drugi mechanizm polega na wywieraniu wpływu społecznego poprzez specyficzne oddziaływanie osób znaczących dla jednostki, np. rodziców, rówieśników, nauczycieli, miejscowych autorytetów.

Specyficzne warunki środowiska życia: naturalne, przestrzenne, społeczno-kulturowe, gospodarcze stymulują rozwój i większą orientację jednostki. Występowanie zasad i norm w życiu szkoły i obstawanie rodzica, nauczyciela przy konieczności ich przestrzegania, jak pokazały wyniki badań, sprzyja poszukiwaniu i osiągnięciu, realizacji podstawowego zadania egzystencjalnego, jakim jest tożsamość (Szczurek-Boruta, 2007, 2019).

Zakończenie

W kontekście przedstawionych wyników badań pokoleniowych młodzieży z pogranicza można stwierdzić, że ich socjalizacja (pierwotna i wtórna) przebiegają wedle zasady kontinuum, tj. rozwoju zgodnego z naturalnym procesem ewolucji, ciągle zachodzącym i nieustającym procesem stopniowych zmian, wskutek czego kolejne pokolenia przetrwały w tym środowisku (koncepcja kontinuum Jean Liedloff, 2021). Ugruntowane doświadczenia, zaspokojona potrzeba bezpieczeństwa, bliskości, jasne widzenie rzeczy, solidne korzenie, odwołanie się do dziedzictwa kulturowego, wzorzec, którego podstawowe wartości, zasady są najmniej podatne na zmianę – są fundamentem życia na pograniczu. Inspiracją i przykładem uczenia się swej roli w kulturze jest rodzic, nauczyciel, doświadczenia przodków, które przygotowały młodzież.

Podstawą realizacji kontinuum, odnosząc się do koncepcji Liedloff (2021), jest ekosystem (miejsce, rytuał, który porządkuje, ludzie itd.). Kluczowa jest „wrodzona zdolność do wybierania tego co jest odpowiednie dla nas” (s. 57), edukacja, która wprowadza w kulturę (s. 145).

Realizacji kontinuum sprzyja lokalna polityka oświatowa⁸. Jej cele, określone w dokumentach strategicznych, wskazują na dwa kierunki: ukształtowanie „modelu absolwenta, którym jest człowiek – obywatel: kreatywny, kompetentny, otwarty na działania społeczne i przedsiębiorczy patriota lo-

⁸ Lokalna polityka oświatowa ustalona w ramach konsultacji społecznych na warsztatach oraz w toku prac zespołu strategicznego określa misję i wizję oświaty w Cieszynie na lata 2021–2026 (*Cieszyn.pl – serwis informacyjny*).

kalny (...) wykazujący poszanowanie dla wartości obywatelskich, tożsamości kulturowej, różnorodności i lokalnego dziedzictwa. Oświata w Cieszynie jest doskonałym przykładem efektywnej i systemowej współpracy z różnymi środowiskami społecznymi, kulturowymi, gospodarczymi, w tym szczególnie z rodzicami i opiekunami dzieci i młodzieży” (*Cieszyn.pl – serwis informacyjny*).

Socjalizacja do permanentnej zmiany determinowana jest przez jakość rzeczywistości społeczno-kulturowej pogranicza polsko-czeskiego, które podlega ciągłym fluktuacjom.

Przedstawione w wielkim skrócie i uproszczeniu wyniki badań i ich analizy nie wypełniają całego rozległego pola problemowego ukształtowanego wokół strategii przystosowania, ich uwarunkowań, mechanizmów, tworzą jednak ogólne tło dla toczącej się wciąż dyskusji na temat: jak młodzi ludzie radzą sobie w złożonej rzeczywistości i jak mogą włączyć się w nurt życia społecznego.

Na tle podjętych rozważań dostrzegam potrzebę prowadzenia badań porównawczych, podłużnych na różnych pograniczach (dla ustalenia, czy stwierdzone prawidłowości mają walor ogólny), stosowania badań mieszanych, by wielostronnie ukazać siłę i zakres występowania opisywanych zjawisk. Wątek innowacyjności wymaga pogłębionych analiz w odrębnym tekście.

Bibliografia

- Bee, A. 2004. *Psychologia rozwoju człowieka*. Poznań: Wyd. Zysk i S-ka.
- Benedict, R. 1966. *Wzory kultury*. Warszawa: PWN.
- Bilińska-Suchanek, E. 2003. *Opór wobec szkoły. Dorastanie w perspektywie paradygmatu oporu. Studium socjopedagogiczne*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Cieszyn.pl – serwis informacyjny*. www.cieszyn.pl.
- Cybal-Michalska, A. 2019, *Pedagogika młodzieży*. W: Kwieciński Z., Śliwerski B. red. *Pedagogika. Podręcznik akademicki*. Warszawa: PWN, ss. 383–390.
- Fatyga, B. 2005. *Dzicy z naszej ulicy. Antropologia kultury młodzieżowej*. Warszawa: Ośrodek Badań Młodzieży, Instytut Stosowanych Nauk Społecznych, Uniwersytet Warszawski.

- Fazlagić, J. 2008. *Charakterystyka pokolenia Y*. „E-mentor” 2008, nr 3, s. 13. <https://www.e-mentor.edu.pl/arttykul/index/numer/25/id/549> (22.06.2023).
- Ferguson, G.A. i Takane, Y. 2004. *Analiza statystyczna w psychologii i pedagogice*. Warszawa: PWN.
- Gołdyka, L. 2016. Uwagi o efekcie pogranicza. W: J. Miluska, *Psychologia społeczno-kulturowego pogranicza. Wstęp do koncepcji i badań*. Szczecin: MINERWA, ss. 15–30.
- Gromkowska-Melosik, A. 2015. *Elitarne szkolnictwo średnie: między reprodukcją społeczną a ruchliwością konkurencyjną*. Poznań: Wydawnictwa Naukowe UAM.
- Hejnicka-Bezwińska, T. red. 2003. *Problemy, antynomie, dylematy i kontrowersje w myśleniu o pedagogice i edukacji*. Bydgoszcz: Wyd. Akademii Bydgoskiej.
- Janowski, A. 1989. *Uczeń w teatrze życia szkolnego*. Warszawa: WSiP, ss. 178–198.
- Kwieciński, Z. 1995. *Socjopatologia edukacji*. Olecko: MWN, ss. 13–20.
- Kowalik, S. 1998. Adaptacja. W: Kojder A., Kosęła A., Kwaśniewicz W., Kubiak H., Mucha J., Szacki J., Ziółkowski M. red. 1998. *Encyklopedia socjologii*. T. I, A–J. Warszawa: Oficyna Naukowa, ss. 13–15.
- Koźyczkowska, A., Młynarczuk-Sokołowska, A. 2018. *Kulturowe konteksty dzieciństwa. Szkice antropologiczno-pedagogiczne*. Gdańsk: WN Katedra.
- Liedloff, J. 2021. *W głębi kontinuum*. Warszawa: Wydawnictwo Mamamnia.
- Masten, A.S., Obradović, J. 2006. Competence and resilience in development. *Annals of the New York Academy of Sciences*. Dec. **1094**, pp. 13–27. <https://doi.org/10.1196/annals.1376.003>.
- Maturzyści z naszego Powiatu na IV miejscu w województwie śląskim!* <https://www.powiat.cieszyn.pl/aktualnosci/maturzysci-z-naszego-powiatu-na-iv-miejscu-w-wojewodztwie-slaskim> (19.07.2023).
- Merton, R.K. 1982. *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*. Warszawa: PWN.
- Misiejuk, D. 2021. *Kontekst kulturowy wychowania. Wielokulturowość a standard społeczny stosunków międzykulturowych w perspektywie pedagogicznej*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Murawska, I. 2022. *Między konformizmem a innowacyjnością. Strategie adaptacji młodzieży w szkole*. Toruń: Wydawnictwa Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

- Nikitorowicz, J. 2003. Typy tożsamości człowieka w społeczeństwie zróżnicowanym kulturowo. *Chowanna*. 1, ss. 50–66.
- Nikitorowicz, J. 2005. Kreowanie tożsamości dziecka w społeczeństwie zróżnicowanym kulturowo. W: Izdebska, J. i Sosnowski, T. red. *Dziecko i media elektroniczne – nowy wymiar dzieciństwa*. T. 1. *Telewizja i inne mass media w życiu dziecka – wyzwaniem dla edukacji medialnej*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie „Trans Humana”, ss. 15–26.
- Nikitorowicz, J. 2006. Tożsamość jako twórczy wysiłek podmiotu otwierający na dialog międzykulturowy. W: Nikitorowicz, J., Halicki, J. i Muszyńska, J. red. *Kultury narodowe na pograniczach*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie „Trans Humana”, ss. 309–319.
- Nikitorowicz, J. 2011. Od Federacji Zespołów Badań Pogranicza do Stowarzyszenia Wspierania Edukacji Międzykulturowej. *Pogranicze. Studia Społeczne*. XVII, ss. 7–18.
- Nikitorowicz, J. 2019. Pedagogika międzykulturowa w rewitalizacji heterologii w warunkach zróżnicowania kulturowego. *Przegląd Pedagogiczny*. 1, ss. 11–20.
- Oleszkowicz, A. i Senejko, A. 2017. Dorastanie. W: Trempała J. red. *Psychologia rozwoju człowieka*. Warszawa: PWN.
- Przyborowska, B. i Murawska, I. 2017. Między konformizmem a innowacyjnością. Z badań nad strategiami uczniowskimi. *Przegląd Badań Edukacyjnych*. vol. 2, nr 25, ss. 247–265.
- Radzewicz-Winnicki A., 2004. *Spółeczeństwo w trakcie zmiany. Rozważania z zakresu pedagogiki społecznej i socjologii transformacji*. Gdańsk: GWP.
- Radzewicz-Winnicki, A. 2008. *Pedagogika społeczna*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Rembierz, M. 2020. Między zakorzenieniem w dziedzictwie tradycji a otwartością (na) pogranicza. O kształtowaniu „międzykulturowej tożsamości” i tropach pedagogicznych poszukiwań Jerzego Nikitorowicza. *Edukacja Międzykulturowa*. 1 (12), ss. 19–51.
- Róg, J. 2013. Procesy integracyjne na pograniczu polsko-czeskim. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Seria: Organizacja i Zarządzanie*. Z. 65, nr kol. 1897.
- Sarlińska, J. 2022, *Generacja Z – Encyklopedia Zarządzania*. https://mfiles.pl/pl/index.php/Generacja_Z (2.01.2022).
- Są wyniki! Maturzyści z powiatu cieszyńskiego najlepsi w województwie śląskim!* <https://www.powiat.cieszyn.pl/aktualnosci/sa-wyniki-maturzysci-z-powiatu-cieszynskiego-najlepsi-w-wojewodztwie-slaskim> (26.11.2022).

- Spyra, J. 2012. *Śląsk Cieszyński w okresie 1653–1848*. W: Panic I. red. *Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych*. T. 4, Cieszyn: Starostwo Powiatowe w Cieszynie.
- Szczurek-Boruta, A. 1999. Edukacja szkolna na pograniczu polsko-czeskim. W: Nikitorowicz J., Sobiecki M. red. *Edukacja międzykulturowa w wymiarze instytucjonalnym*. Białystok: Wyd. Uniwersyteckie „Trans Humana”, ss. 153–165.
- Szczurek-Boruta, A. 2007. *Zadania rozwojowe młodzieży i edukacyjne warunki ich wypełniania w środowiskach zróżnicowanych kulturowo i gospodarczo – studium pedagogiczne*. Katowice: Wyd. UŚ.
- Szczurek-Boruta, A. 2017. Doświadczenie, rozumienie i postrzeganie rzeczywistości społecznej i zawodowej oraz praktyki działania pedagogicznego nauczycieli Pogranicza. W: Lewowicki, T., Szczurek-Boruta, A. i Szafrąńska, A. *Sfery życia duchowego dzieci, młodzieży i dorosłych – studium z pogranicza polsko-czeskiego*. T.4. *O nauczycielach ich spostrzeganiu świata społecznego i aktywności*. Toruń: Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego, Stowarzyszenie Wspierania Edukacji Międzykulturowej, Wydawnictwo Adam Marszałek, ss. 19–76.
- Szczurek-Boruta, A. 2019. *Zadania rozwojowe i edukacja szkolna młodzieży. Stałość i zmienność*. Toruń: Wyd. Adam Marszałek.
- Szczurek-Boruta, A. 2021. The determinants of positive creative adaptation of youth in the Polish-Czech borderland. *Creativity studies*. Vol. 14, Issue 2, pp. 488–505. DOI: 10.3846/cs.2021.14116
- Śliwerski, B. 2007. Wychowanie. Pojęcie-znaczenia-dylematy. W: Dudzikowa, M. i Czerepaniak-Walczak, M. red., *Wychowanie. Pojęcia – procesy – konteksty*. Gdańsk: GWP, ss. 25–76.
- Śliż, A. i Szczepański, M.S. 2016. Pogranicze polsko-czeskie w perspektywie socjologicznej. Kontekst kulturowy. *Pogranicze. Studia społeczne*. Tom XXVII, cz. 1, ss. 47–59.
- Żiółkowski, M. 1989. Społeczne uwarunkowania wiedzy indywidualnej. Socjalizacja poznawcza i role poznawcze. W: Muszyński, H. red. *Socjalizacja – osobowość – wychowanie*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, ss. 134–135.

Adaptation strategies of borderland youth – a report from generational studies

Abstract: The conducted discussion is embedded in pedagogy of youth, Robert Merton's theory of social adaptation, the concept of intercultural education and the concept of "intercultural identity" by Jerzy Nikitorowicz. In the article, the strategies are presented of the adaptation of young inhabitants of the Polish-Czech borderland to school conditions and the requirements of social life. The results of some diagonal studies among secondary school learners, conducted 13 years apart, indicated two dominant strategies of conformism and innovation, revealed a slight decrease in the average value of conformism (3%) and a significant increase in the average value of innovation (22% change). In that context, the features of permanent socialization taking place in the conditions of the Polish-Czech borderland were indicated: dynamism, bidirectionality, functioning/being "in-between", cultural pattern, the principle of continuum. Empirically determined adaptation strategies of youth show how young people handle a complex reality and how they can join the mainstream of social life.

Keywords: youth, borderland, adaptation strategies, dynamism, bidirectionality, functioning/being "in-between", cultural pattern, principle of continuum

Translated by Agata Cieniła